

جذاب تر کردن درس جغرافیا

با فعالیت‌های بیرون از کلاس

پیمان کریمی سلطانی
دکترای ژئومورفولوژی

چکیده

یکی از ویژگی‌های آموزش و پرورش پیشرفته و مدرن، توجه ویژه به فعالیت‌هایی است که دانش‌آموزان در بیرون از کلاس و مدرسه انجام می‌دهند. این قبیل فعالیت‌ها بدون شک بیشتر از فعالیت‌های کلاسی در رشد دانش‌آموزان مؤثرند. بر دستگاه تعلیم و تربیت هر کشوری واجب است در راستای این مهم وارد عرصه شده و زمینه‌های اجرایی این فرایند را فراهم آورد. در برخی از دروس، مانند جغرافیا و زمین‌شناسی، توجه صرف به مطالب کتاب و عدم تحرک و پویایی دانش‌آموزان در محیط خارج از کلاس، این دروس را نیز به مانند دروس ادبیات فارسی و فلسفه، به دروسی انتزاعی تبدیل می‌کند و در نتیجه کلاس‌ها بازدهی لازم را ندارند. از این رو، در اینجا تجربه‌ای را که سال‌های گذشته بارها در مدارس به دست آورده و امسال نیز در حال اجرای آن در مدارس هستم، برای همکاران گرامی بیان می‌کنم.

کلیدواژه‌ها: درس جغرافیا، فعالیت‌های بیرون از کلاس، ماکت‌های جغرافیایی، جذابیت کلاس جغرافیا

آموزشی باید دقت شود تا:

۱. ساده و هدف‌دار باشد.

۲. با مفاهیم و موضوعات مهم درسی مرتبط باشد.

۳. وسایل ساخته شده یا به دانش‌آموزان برگردانده شود یا در صورتی که نمونه‌ای برجسته باشد، در نمایشگاه یا کارگاه مدرسه نگهداری شود.

با آگاهی از مطالب ذکر شده تجربه‌ای در چند سال قبل در مقطع متوسطه کسب کردم که بیان آن برای همکاران محترم و به‌ویژه همکاران جوان خالی از لطف نیست؛ تجربه‌ای که قطعاً بیشترین درس را برای خودم داشت و بعد از چند سال همه و به‌ویژه دانش‌آموزانم از آن به نیکی یاد می‌کنند. هنوز برخی از کارها بر دیوار برخی از خانه‌ها آویخته شده است و از درس جغرافیا درسی شیرین و خاطره‌انگیز برای دانش‌آموزان به ارمغان آورده است.

بحث اصلی

در سال تحصیلی ۸۷ - ۱۳۸۶ در سه دبیرستان پسرانه شهر قروه به نام‌های توحید، ابوریحان و شاهد، درس جغرافیا را تدریس می‌کردم. بنابر سنت برخی از دبیران خودم در گذشته، برخی از نقشه‌های موجود در کتب دوم و سوم دبیرستان را به‌عنوان تکلیف به بچه‌ها می‌دادم تا ترسیم کنند. در جلسات بعد با جمع‌آوری نقشه‌ها، دانش‌آموزان را به گروه‌های پنج نفری تقسیم و سپس نقشه‌ها را در بین گروه‌ها توزیع می‌کردم تا در مورد نقاط ضعف و قوت نقشه‌ها بحث کنند و سپس یک نفر به‌عنوان نماینده گروه، در سه دقیقه گزارش آن را به کلاس ارائه دهد. در یکی از جلسات در ماه اول یا دوم سال تحصیلی هنگام ورود به کلاس، متوجه تجمع بچه‌ها در گوشه‌ای از کلاس شدم. پس از حضور و غیاب علت را جویا شدم و دیدم یکی از بچه‌ها که ظاهراً در کارهای صنایع دستی و طراحی ذوق و سلیقه خاصی داشت، محدوده فلات ایران را روی تخته نئوپان ترسیم و سپس رنگ‌آمیزی کرده بود (شکل ۱). بچه‌ها خیلی از این کار خوششان آمده بود و نیم ساعت از وقت کلاس در مورد آن صحبت کردند.

خودم هم خیلی از کار خوشم آمده بود. در آغاز درس، معمولاً به رسم عادت، مطالب جلسه قبل را با کمک بچه‌ها مرور می‌کردم. به بحث فلات ایران که رسیدیم به کمک مدل تهیه شده، مطلب را مرور کردیم. پس از مرور، با ارزشیابی چند دانش‌آموز دیدم که برخلاف ارزشیابی پایانی جلسه قبل که بچه‌ها به سبب عدم وجود نقشه‌ها و ماکت‌های مرتبط مورد نیاز در مدرسه به شکل عمیق بحث را متوجه نشده بودند، فلات ایران، ویژگی‌ها و محدوده آن را متوجه شده‌اند و با علاقه خاصی در مورد ماکت تهیه شده و تأثیر آن در یادگیری‌شان بحث می‌کردند.

پس از پایان تدریس، هنگامی که داشتم برای بچه‌ها تکلیف در منزل و ترسیم نقشه‌ها را تعیین می‌کردم، تعدادی از بچه‌ها درخواست ساخت ماکت از نقشه‌ها را داشتند که با مخالفت من روبه‌رو شدند. علت مخالفت من نیز ترس از هزینه‌تراشی برای خانواده‌ها و فشار اقتصادی به آن‌ها بود. با اصرار بچه‌ها و تعیین شروط زیر با تهیه ماکت‌های جغرافیایی موجود در کتاب توسط بچه‌ها موافقت کردم. (البته توضیحات دانش‌آموزی که ماکت فلات ایران را تهیه کرده بود، در این تصمیم بی‌تأثیر نبود). من که در ابتدا فکر می‌کردم این کار

برنامه‌های رسمی و متداول در کلاس‌ها و مدارس بیشتر متوجه پرورش حافظه و به کار انداختن قوای ذهنی شاگردان است و به رشد جنبه‌های عاطفی و اجتماعی افراد توجه چندانی ندارد. اغلب دروس رسمی از واقعیت‌های زندگی فاصله زیادی دارند، و به همین دلیل، شاگردان را برای روبه‌رو شدن با مسائل زندگی آماده نمی‌کنند

مقدمه

یکی از تخصص‌های مورد نیاز دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت در سطوح مختلف سازمانی و اجرایی، برخوردار بودن از دانش، مهارت، سنجش و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی است که فقدان آن در عرصه عمل و اجرا، ناکارآمدی فرایند یاددهی - یادگیری را در پی خواهد داشت. فعالیت‌های علمی و عملی خارج از مدرسه فرایندی است که در خلال آن، دانش‌آموزان با یکدیگر یا به تنهایی و با هدایت و راهنمایی معلم در خارج از کلاس درس و مدرسه و برای یافتن پاسخ برخی از سوالات یا به منظور تعمیق مفاهیم، اصول و مهارت‌های آموخته شده و ارتباط با زندگی و جامعه، تحقیق و پژوهش می‌کنند.

برنامه‌های رسمی و متداول در کلاس‌ها و مدارس بیشتر متوجه پرورش حافظه و به کار انداختن قوای ذهنی شاگردان است و به رشد جنبه‌های عاطفی و اجتماعی افراد توجه چندانی ندارد. اغلب دروس رسمی از واقعیت‌های زندگی فاصله زیادی دارند، و به همین دلیل، شاگردان را برای روبه‌رو شدن با مسائل زندگی آماده نمی‌کنند.

ساخت وسایل و ابزارهای آموزشی به‌عنوان یک فعالیت خارج از کلاس، هم زمینه لازم برای توجه به بعد مهارتی را فراهم می‌آورد و هم در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان تأثیر بسیار خواهد داشت، مشروط بر اینکه خود دانش‌آموز وسیله را تهیه کند (بسازد). در ساخت وسیله

درس جغرافیا برخلاف برخی از دروس که انتزاعی هستند، ملموس است و در صورتی که با مدل، نقشه و ماکت تدریس شود برای دانش آموزان بسیار جذاب و یادگیری آن نیز آسان و عمیق خواهد بود

بسیار پرهزینه بوده، متوجه شدم که تخته نئوپانی است که در بین وسایل کهنه و قدیمی منزل خودشان پیدا کرده و به سبب کثیفی و بقایای رطوبت روی آن، نئوپان را با یک لایه پستی دویست تومانی پوشانده و نقشه را روی روکش ترسیم کرده است.

شکل ۱: ماکت فلات ایران

۱. تهیه و ساخت ماکت توسط خود بچه‌ها: به سبب ترس از اینکه بچه‌ها کارهای خودشان را بیرون توسط نجاری‌ها و غیره تهیه کنند. ۲. استفاده از وسایل و ابزارهای در دسترس و مستعمل: خیلی روی این قضیه تأکید کردم و با بچه‌ها شرط بستم قبل از شروع به کار باید وسایل و ابزارهای مورد نیاز را به من نشان دهند و در صورتی که من اجازه شروع دادم، کار را آغاز کنند. هم‌چنین تأکید کردم بچه‌هایی که با ذوق و سلیقه از وسایل و ابزارهای مستعمل بهترین و بهینه‌ترین استفاده را ببرند، نمره بیشتری به آن‌ها تعلق می‌گیرد. برای اینکه خودم نیز اطلاعات بیشتری در مورد مدل‌های فیزیکی و ماکت‌های جغرافیایی، انواع و هدف از تهیه آن‌ها کسب کنم مطالعاتی در این زمینه انجام دادم. جلسه بعد، اطلاعات کسب‌شده را به کلاس ارائه دادم و تأکید کردم که هدف اصلی از تهیه ماکت‌ها و مدل‌های جغرافیایی آسان کردن، تسهیل و انتقال سریع و تفهیم مطالب جغرافیایی است. به تدریج بحث به سایر کلاس‌ها نیز کشیده شد و حتی از دبیرستان‌ها نیز خارج و به سایر دبیرستان‌های سطح شهر نیز رسید. علاقه و اشتیاق بچه‌ها برایم بسیار جالب بود. بچه‌ها که قبلاً برای ترسیم نقشه‌ها واکنش نشان می‌دادند و گاهی هم مخالفت می‌کردند خودشان پیشرو شده بودند. می‌دانستم کار سنگینی است و وقت کلاس را می‌گیرد، به همین دلیل زنگ‌های تفریح و حتی بعد از کلاس‌ها با هماهنگی مدیر و معاونان دبیرستان، نیم ساعت و گاهی یک ساعت را به راهنمایی و برطرف کردن اشکالات بچه‌ها اختصاص می‌دادم.

کل نقشه‌ها، نمودارها و تصاویر موجود در کتاب را برحسب علاقه بچه‌ها بین آن‌ها تقسیم کردم و برخی از ماکت‌ها یا نقشه‌ها را که احساس می‌کردم سنگین یا هزینه‌بر است به دو یا سه نفر می‌دادم که تهیه کنند. روال کار نیز به این صورت بود که به بچه‌ها می‌گفتم مطالب مرتبط با موضوعی را که به آن‌ها داده شده خوب مطالعه کنند و آمادگی لازم را داشته باشند و در ضمن لیستی از وسایل و ابزارهای لازم را تهیه و با خود داشته باشند (هدف از این کار جلوگیری از فشار اقتصادی به خانواده‌ها بود). بعد از ارائه درس در زنگ تفریح یا بعد از اتمام کلاس‌ها، با بچه‌هایی که باید کارهای خود را برای جلسه بعد به

کلاس نشان دهند هماهنگی‌ها و راهنمایی‌های لازم را انجام می‌دادم. در جلسه بعد، ۱۵ تا ۲۰ دقیقه اول خودم و با همکاری بچه‌هایی که ماکت‌های موجود از بحث‌ها و مطالب جلسه قبل را تهیه کرده بودند، مطالب جلسه قبل را مرور می‌کردیم. اگر هم کارشان مشکل و ایرادی داشت باید برای جلسه آینده برطرف می‌کردند و تحویل می‌دادند. انصافاً دست‌اندرکاران و مدیران مدارس هم از جنب‌وجوش و تکاپوی میان بچه‌ها خوشحال بودند و همه‌گونه همکاری را با من انجام می‌دادند و هر مدرسه نیز اتاقی برای نگهداری از دست‌ساخته‌های دانش‌آموزان در اختیار ما قرار داده بود.

در ابتدا هماهنگ کردن بچه‌ها بسیار سنگین و خسته‌کننده بود. مثلاً هدایت بچه‌ها برای ارزیابی کارهای یکدیگر یا پرسش و پاسخ از یکدیگر بسیار سنگین بود، اما به تدریج بچه‌ها خودشان را با شرایط وفق می‌دادند. حتی برخی از دبیرها گله می‌کردند که انگار بچه‌ها غیر از درس جغرافیا درس دیگری ندارند و مدام کتاب جغرافیا دستشان است و تا فرصتی گیر می‌آورند با هم بحث می‌کنند. تعدادی از دبیرها نیز که تلاش و کارهای بچه‌ها برایشان جالب بود، چند دقیقه از وقت کلاس خودشان را به تماشا و شنیدن توضیحات بچه‌ها اختصاص می‌دادند.

کم‌کم رقابت بین دبیرستان‌ها نیز کشیده شد و بچه‌هایی که در دبیرستان‌های مختلف کار مشترک داشتند همدیگر را شناسایی و با هم رقابت و گاهی مشورت می‌کردند. برای ایجاد یک رقابت سالم بین آن‌ها قرار شد بین کارهای مشترک در دبیرستان‌های مختلف، بهترین و مناسب‌ترین کار برای نمایشگاه انتخاب شود. شرایط انتخاب بهترین کار را هم دو چیز تعیین کردیم: سادگی و قابلیت تفهیم بیشتر برای دانش‌آموزان، هزینه کمتر و استفاده بهینه از ابزارها و وسایل مستعمل.

نتیجه‌گیری

با انجام این فعالیت‌ها چند هدف اصلی دنبال شد:

۱. همه می‌دانیم که یکی از اهداف اصلی یا شاید اصلی‌ترین هدف ارزشیابی مستمر، درک عمیق مطالب و مفاهیم درسی از سوی دانش‌آموزان و ماندگاری آن مفاهیم و مطالب است. همان‌گونه که در بالا اشاره شد، یکی از انواع شیوه‌های ارزشیابی کار و فعالیت در بیرون از مدرسه است و ساخت ابزارهای آموزشی یکی از فعالیت‌هایی است که در بیرون از مدرسه صورت می‌گیرد و یادگیری مطالب و مفاهیم درسی را عمیق و ماندگار می‌کند.

۲. درس جغرافیا برخلاف برخی از دروس که انتزاعی هستند، ملموس است و در صورتی که با مدل، نقشه و ماکت تدریس شود برای دانش‌آموزان بسیار جذاب و یادگیری آن نیز آسان و عمیق خواهد بود. در طول سال تحصیلی که این فعالیت‌ها صورت گرفت ارزشیابی ابتدایی و مرور درس با کمک دست‌ساخته دانش‌آموزان و با کمک بچه‌هایی که آن‌ها را ساخته بودند صورت می‌گرفت.

شاید بالاترین درس را از این قضیه خودم گرفتم و آن این است که اگر به دانش‌آموز اعتماد داشته باشید و دانش‌آموز احساس کند که دلسوزانه مورد راهنمایی و تشویق قرار می‌گیرد، نهایت تلاش خویش را برای جلب رضایت دبیر انجام می‌دهد. من مطمئن هستم که دانش‌آموزان هیچ موقع خاطرات و مطالبی را که در آن سال از درس جغرافیا آموختند، فراموش نخواهند کرد.

نگارنده مطلب چندین سال از این شیوه استفاده و نتایج آن را مشاهده کرده است. از این رو چند نکته به‌عنوان پیشنهاد به همکارانی که علاقه‌مند به این قضیه هستند ارائه می‌شود.

۱. تا زمانی که علاقه و حس کنجکاوی دانش‌آموز را تحریک نکرده‌اید، دانش‌آموز را وادار به این کار نکنید.

۲. دانش‌آموزان را به استفاده از وسایل مستعمل در ساخت مدل‌ها تشویق کنید و حتی نمره بیشتری را برای دانش‌آموزانی که از وسایل

در حال حاضر نیز برخی از مدل‌ها در دبیرستان توحید و شاهد مورد استفاده دبیران قرار می‌گیرند، هر چند اغلب ماکت‌ها توسط دست‌اندرکاران مدارس، اداره آموزش و پرورش و گروه‌های آموزشی برده شده و در حال حاضر در برخی از منازل نگهداری می‌شوند

با نزدیک شدن به ایام دهه فجر، در هر سه دبیرستان نمایشگاهی از کار بچه‌ها برگزار شد و در سالن دبیرستان در رنگ‌های تفریح هر دانش‌آموز در کنار کار خودش می‌ایستاد و به سؤالات سایر دانش‌آموزان جواب می‌داد. به‌منظور تشویق بیشتر بچه‌ها و هماهنگی با گروه‌های آموزشی متوسطه شهرستان، نمایشگاهی از منتخب کارهای هر سه دبیرستان به مدت یک هفته در حیاط گروه‌های آموزشی برگزار شد و با پیگیری‌هایی که صورت گرفت از طریق بخشنامه‌ای به مدارس، ساعتی برای بازدید دانش‌آموزان آن‌ها تعیین شد و بعد از ظهرها نیز بازدید برای عموم آزاد بود. استقبال بی‌نظیر بود. دفتری با قطع وزبری که به‌منظور درج نظرات بازدیدکنندگان در نظر گرفته شده بود، سرشار از ابراز علاقه و خشنودی بچه‌ها و حتی سایر افراد بازدیدکننده بود (اشکال ۲، ۳ و ۴).

به تدریج از سوی جهاد کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست درخواست‌هایی مبنی بر معرفی دانش‌آموزان و کارهای برتر، برای تشویق و اهدای هدایایی به آن‌ها ارسال شد و حتی در فصل بهار در همایشی به مناسبت هفته منابع طبیعی در سطح شهرستان نمایشگاهی از کارهای بچه‌ها روی سن همایش و درب ورودی برگزار شد و مورد توجه مسئولان استانی و شهرستانی قرار گرفت.

در حال حاضر نیز برخی از مدل‌ها در دبیرستان توحید و شاهد مورد استفاده دبیران قرار می‌گیرند، هر چند اغلب ماکت‌ها توسط دست‌اندرکاران مدارس، اداره آموزش و پرورش و گروه‌های آموزشی برده شده و در حال حاضر در برخی از منازل نگهداری می‌شوند.

شکل ۲: نمونه‌هایی از دست‌ساخته‌های دانش‌آموزان و برگزاری نمایشگاه

۵. توجه دانش‌آموزان را به مباحث اصلی کتاب درسی معطوف می‌سازد، زیرا دانش‌آموزان با علاقه پیگیر قضیه هستند.

۶. اساس لازم را برای یادگیری تدریجی و تکمیلی آماده می‌سازد و در نتیجه‌گیری یادگیری را دائمی می‌کند.

۷. تجارب واقعی و حقیقی را در اختیار شاگردان قرار می‌دهد و در نتیجه موجب فعالیت بیشتر ایشان می‌شود.

۸. پیاده‌سازی این فرایند، یک مهارت خاص را به‌طور کامل و مؤثر به دانش‌آموزان می‌آموزد.

۹. انجام این فعالیت در کلاس‌های درس جغرافیا تجاربی را در اختیار شاگردان قرار می‌دهد که از راه‌های دیگر امکان کسب آن تجارب وجود ندارد.

معایب استفاده از این شیوه در مدارس

۱. استفاده از این شیوه در مدارس، نیازمند مساعدت و همکاری تمام دست‌اندرکاران مدرسه است. متأسفانه برخی از مدارس همکاری لازم را در این زمینه ندارند.

۲. ممکن است برخی از دانش‌آموزان رغبتی برای انجام کار نداشته باشند که در نتیجه توجیه کردن آن‌ها بسیار دشوار است.

۳. ممکن است وقت‌گیر باشد. لازم است در ماه اول یا دوم سال تحصیلی مقدمات کار فراهم شود تا دانش‌آموزان زمان لازم برای تهیه ماکت‌ها را داشته باشند.

۴. هماهنگ شدن اعضای گروه‌ها مشکل‌ساز است. در برخی از مناطق، بسیاری از دانش‌آموزان ساکن روستاها هستند و هر روز تردد می‌کنند. امکان هماهنگ شدن آن‌ها با سایر اعضای گروه برای ساختن کارها مشکل است.

۵. کنترل دانش‌آموزان دارای شرایط مالی مناسب برای استفاده از وسایل مستعمل، مشکل است. استفاده آنان از وسایل و امکانات بهتر، ممکن است سبب سرخوردگی دانش‌آموزان بی‌بضاعت شود.

مستعمل و اضافی موجود در منازل خود استفاده می‌کنند، در نظر بگیرید.

۳. پیش از شروع این فعالیت، ماکت‌ها، مدل‌های فیزیکی جغرافیایی، انواع و اهداف آن‌ها را برای بچه‌ها به زبان ساده تشریح کنید.

۴. در تشریح مطالب درسی موجود در ماکت‌های دانش‌آموزان برای کلاس از خود دانش‌آموزان نیز استفاده کنید.

۵. سعی کنید در مدارس جایی را برای نگهداری دست‌ساخته‌های دانش‌آموزان در نظر بگیرید.

۶. حتی الامکان از دست‌ساخته‌های دانش‌آموزان در مدرسه و حتی در گروه‌های آموزشی شهرستان نمایشگاه‌هایی را برگزار کنید.

۷. با نظارت و کنترل مستمر مطمئن شوید که دانش‌آموزان خودشان مدل‌ها را ساخته‌اند و در این زمینه تفاوت‌های فردی را در نظر بگیرید.

۸. نکته آخر این‌که در ابتدا ممکن است همکاران با مشکلاتی در توجیه دانش‌آموزان روبه‌رو شوند، اما به تدریج با تحریک حس علاقه و کنجکاوی دانش‌آموزان با کارها و ماکت‌هایی روبه‌رو می‌شوید که شما را شگفت‌زده خواهد کرد.

مزایا و معایب این روش

مزایای استفاده از این شیوه در مدارس

۱. استفاده از این شیوه، بازده آموزشی را از لحاظ کمی و کیفی افزایش می‌دهد.

۲. خلاقیت را، که یکی از اهداف اصلی تعلیم و تربیت است، در دانش‌آموزان شکوفا می‌سازد.

۳. بهره‌گیری از این شیوه، آموزش را با قدرت بیشتری عملی می‌سازد.

۴. مدل‌های فیزیکی و ماکت‌های جغرافیایی، اساس قابل لمس را برای تفکر و ساختن مفاهیم فراهم می‌سازد و در نتیجه از میزان عکس‌العمل گفتاری دانش‌آموز می‌کاهد.

شکل ۳ و ۴: نمونه‌هایی از دست‌ساخته‌های دانش‌آموزان و برگزاری نمایشگاه